

Největší katastrofy a neštěstí Čech, Moravy a Slezska

Jan A. Novák

Motto:

„Osud míchá karty, my hrajeme.“

Arthur Schopenhauer, filozof

„S lávkou, vyprávěj, cizí neštěstí vždycky potěší,“ říká se v jedné povídce pánů Miloslava Šimka a Jiřího Grossmanna z lepších časů divadla Semafor. Někomu to může připadat cynické až nepřijatelné, ale nebudeme si nic nalhávat: pokud se katastrofy netýkají přímo nás, mají jistý druh přitažlivosti.

Nevěříte?

Jak nevyhrát Darwinovu cenu

Stačí se podívat na knižní, filmovou nebo televizní produkci – o bulvárním tisku ani nemluvě. Nekonfliktním dějem se možná vyznačují kuchařky, příručky pro zahrádkáře a rodinné sitcomy, ale i dětské pohádky se často točí kolem nějaké katastrofy (v zemi se usadil zlý drak požírající

královské dcery...). Později na jejich místo nastoupí thrillery, horory, detektivky a fantasy. Postapokalyptické romány dokonce tvoří velmi úspěšnou odnož beletrie. Ostatně už antické mýty a pověsti byly dost drsné. Ve Starém zákoně je kromě mnoha hromadných mordů i potopa světa, při níž hyne celé lidstvo, zatímco v Novém zákoně Herodes vyvraždí všechny nemluvňata. Pohádky bratří Grimmů bych dětem před spaním asi raději nečetl, a i v původních verzích mnoha českých je pohrom a krutostí docela hodně...

Zájem o příběhy s motivem katastrof není až tak zvrácený, jak se snad může moralistům zdát, protože má i jistý evoluční smysl. Kdo neví, že se takové věci dějí a jak se dějí, je jejich nejsnadnější obětí. Naopak ti, kdo podobné příběhy slyšeli (četli, viděli), jsou srozuměni s tím, že se to může stát, a pokud mají pud sebezáchovy a všech pět pohromadě, díky tomuto povědomí nepůjdou katastrofě vstříc. Takže v duchu evoluční teorie přežijí a potomky zplodí spíš ti, kdo se o katastrofy zajímají, než ti, kdo se příběhům o nich vyhýbají.

Tyto faktory tu byly odjakživa, ale je ještě jeden nový, který v poslední době bohužel nabývá na významu. Ruský generál pozemních sil Vladimir Zarudnickij nedávno zveřejnil překvapivě neortodoxní analýzu vedení války na Ukrajině, v níž konstatuje, že války 21. století se nerozhodují na bojišti. Kromě jiného říká, že „*při podmaňování nepřítele bude využito i přírodních a lidmi vyvolaných katastrof*“. Generál v souladu s oficiální ruskou politikou přitom předpokládá, že válka bude trvalou realitou nastávající éry. Pro nás z toho vyplývá, že pokud to nechceme, musíme nejenom mít sílu, vůli a prostředky čelit konvenčním i hybridním hrozbám nepřítele, ale také nebezpečí Zarudnického „*katastrof přírodních i vyvolaných lidmi*“ znát, umět jim předcházet a v nejhorším případě i vzdorovat.

Dramata psaná dějinami

Většina katastrofických příběhů má strukturu vymyšlenou už před dvěma a půl tisíciletími autory antických divadelních her: je tu expozice objasňující okolnosti, které k dramatu vedou, následuje kolize, což je něco jako rozbuška, která pohromu odstartuje, až konečně dojde ke krizi, tedy vlastnímu katastrofickému ději. K místu, které má čtenář nebo divák nejraději a autor psaného textu se na něm může dosyta vyřádit, zatímco producent filmového díla si rve vlasy, protože to bude stát spoustu peněz za kaskadéry, kulisy, triky a digitální postprodukci.

Jenže to není všechno; kdyby to teď skončilo, každý by asi cítil, že tomu něco chybí. Takže přijdou ještě další dvě části, totiž peripetie a katarze. A ty jsou možná na celém ději nejdůležitější, protože tady se věci obracejí k lepšímu, problém vedoucí ke katastrofě se rozplétá a nastává očištění. Účastníci děje (i čtenáři, posluchači a diváci) z něj vycházejí zbaveni obav a jaksi lepší, protože už vědí, jak se takové nemilé věci mohou přihodit a co tedy dělat, aby k nim nedošlo, nebo aby je bylo možné překonat. Pokud je navíc příběh společným majetkem celé komunity (což obvykle bývá), dává větší naději, že ta se bude chovat racionálně, pokud by se ke krizi znovu schylovalo.

V neposlední řadě katastrofy a jejich překonávání nabízejí ty nejpůsobivější příběhy, které jsou – na rozdíl od románových nebo filmových – skutečné. Nejen že realita jim dává úplně jinou sílu, než má fikce, ale předkládá i mnohem zajímavější děj. Autor fikce se totiž musí při konstruování děje držet pravidel žánru, zatímco realita má absolutní tvůrčí svobodu. A většinou jí dokáže bezezbytku využít.

Mohlo by se zdát, že nás se katastrofy nijak zvlášť netýkají, protože naše země je v klidné části Evropy, kde nejsou velká zemětřesení, vlny tsunami, sopečné erupce, tajfuny a další nepříjemné věci – jenže to není úplně pravda. Pohled na delší časový úsek ukazuje, že Říp sice opravdu nevybuchne a moře, které nás opustilo ve třetihorách, se hned tak nevrátí, ale jinak se tu může stát téměř cokoliv. Tím spíš, že přírodní síly

jsou slepé a není jejich vinou, že se jim lidé pletou do cesty. Skutečnou příčinou většiny katastrof je člověk – přesněji řečeno lidská bohorovnost, přezíravost, hloupost a upřednostňování zisku nad vším ostatním. Právě o tom je tato kniha především.

Nezmiňuji všechny katastrofy, na to jich přece jen bylo trochu moc. Většinou jsem vybral ty největší nebo nějak typické, jiné naopak proto, že se vymykají.

A ještě malá poznámka na konec úvodu: k největším katastrofám nepochybně patří války, politické převrasy a revoluce. Co do počtu mrtvých byla u nás nejhorší válka, které se říká první světová. Vyžádala si okolo 300 000 životů v zákopech a dalších 50 000–100 000 v důsledku epidemií a hladu. Ohledně historického a kulturního dopadu byla ještě horší náboženská a občanská válka eufemisticky nazývaná husitskou revolucí, která byla posledním hřebíkem do rakve někdejšího velmocenského postavení Českého království a jejíž dlouhý stín tu je patrný dodnes.

Jenže o nich tato kniha nebude, protože o každé z nich toho už bylo napsáno hodně a další militaria a historické práce se rodí skoro denně. I bez toho na nás zbude dramatických katastrof víc než dost. Slibuji, že stejně jako jejich přímí účastníci se ani vy nudit nebudete, ale vy máte na rozdíl od nich jistotu, že to přežijete.

Pohromy ze starých kronik

Motto:

„A tak jsem počal své vypravování od prvních obyvatelů země české a jen něco málo, co jsem poznal z báječného vykládání starců, vykládám, ne z touhy po lidské slávě, nýbrž aby pověsti neupadly vůbec v zapomenutí.“

Kosmova kronika česká

V zájmu zachování duševního zdraví se sledování médií spíš nedoporučuje, ale pokud to přesto děláte, můžete snadno nabýt dojmu, že žijeme ve strašné době. Klimatické změny, tornáda, laviny, zemětřesení, sopky, nehody letadel a vlaků... o tom, jak si lidé ubližují navzájem, ani nemluvě. Leckoho by přitom mohlo napadnout, jak by bylo hezké se vrátit k jednoduchému životu našich předků bez motorů, sdělovacích prostředků a moderních zbraní, jen s tím, co dá příroda – a leckoho to opravdu napadá, jak nasvědčují nejrůznější „retro“ aktivity a pokusy o návrat k přírodě. Jenže to je hodně idealizovaný pohled na minulost civilizace. Něco na způsob sentimentálního vzpomínání starců na někdejší povinnou vojenskou službu, kdy je ve skutečnosti šikanovali mazáci i poddůstojníci, zatímco oni si odstříhávali metr a každá minuta dělicí je od vytouženého civilu byla neskutečně dlouhá.

Nevěříte?

Vrátit se do skutečné minulosti dost dobře nejde, ale aspoň trochu do ní nahlédnout můžeme. Dovolují nám to staré kroniky, většinou psané lidmi na svou dobu velmi vzdělanými a někdy dokonce i přímými svědky popisovaných dějů. Obraz, který se před námi na jejich stránkách otevře, je hodně drsný: Když se zrovna mezi sebou neprali feudální páni (což byla

jejich nejčastější zábava, kterou ovšem jaksi mimochodem odnášely životem tisíce jejich poddaných), nastupoval na scénu dějin mor, hladomor, kobyvky a další podobná povyražení. A jestli dneska televizní hlasatelka s očima navrch hlavy deklamuje zprávu o tom, že kdesi taje ledovec, takže nejspíš všichni brzy zahyneme, tak pro naše předky byla nejen nesnesitelná vedra, která životadárnou úrodu měnila v troud, ale i sněhové vánice uprostřed léta, roky sucha hubící všechno živé, nebo mrazy, při nichž řeky zamrzaly až do dna a ptáci mrzli za letu, jen běžnou realitou a obvyklou formou Božího trestu za jejich hříchy. A nejen to: připočtěme si k těmto hrůzám zhoubné požáry pohlcující města i s jejich bezmocnými obyvateli, povodně, morové rány, dokonce i zemětřesení a další pohromy.

Pojďme si v některých dílech starých kronikářů trochu zalistovat. Na náhodném místě otevírám *Kroniku pražského kostela*, kterou sepsal pražský kanovník Beneš Krabice z Weitmile († 1375) a čtu: „*Téhož roku (1371) 10. dne měsíce května, což byla sobota po neděli Cantate (církevní označování svátečních dní, neděle, kdy se zpívá Žalm 98), z Božího dopuštění pro hříchy lidí úplně shořelo město Slaný, zapáleno ohněm z domácnosti, když v něm bylo v den trhu převeliké množství lidí. Zahynulo jich tam přes dva tisíce. Oheň se totiž náhle rozšířil, neboť vál silný vítr; a když celé město bylo na mnoha místech zapáleno, zaplnilo vozy, které přijely s obilím na trh, náměstí, ulice a brány města tak, že jen málokdo mohl vyvážnout živý. I zahynuli žalostnou smrtí jak lidé, tak dobytek. Také na mnoha jiných místech způsobil oheň velké škody, protože tehdy bylo úplně sucho a silný vítr a lidé byli jak bez rozumu a neopatrní.*“

Přes dva tisíce mrtvých je údaj, který v současném domácím zpravodajství nenajdete. I když pomineme světové války a jejich dozvuky, tak se tu nic podobně tragického nestalo už nejméně dvě staletí.

Třeba si řeknete, že jsem na ten údaj narazil jen náhodou, a proto otevírám kroniku pana Beneše na jiném námátkou vybraném místě. „*Léta Páně 1367. To je rok, o němž mnoho zlého předpovězeno a z velké části se vyplnilo...V měsíci březnu nastala v Čechách tak veliká povodeň, že voda zaplavila téměř polovinu pražského města a rozlila se až ke kostelu svatého Mikuláše na Kurném trhu a ke kostelu svatého Jiljí, a v těchto uli-*

cích se před dveřmi kostelů chytaly ryby. Tato povodeň napáchala mnoho zlého a mnohým způsobila nenapravitelné škody... Také protrhla dřevěný pražský most na mnoha místech, ale nový jen v jednom pilíři, a odnesla bezpočet domů a hromad dříví. Ale i mnoho lidí utonulo na pražském přívoze i jinde na různých místech...“

Když už jsme u toho, třeba byste chtěli vědět, jakou sofistikovanou prognostickou metodu měl kronikář na mysli, protože při katastrofálních povodních v letech 2002 a 2012 včasná předpověď dost chyběla. Beneš Krabice si to naštěstí nenechal pro sebe a prozrazuje, že varováním před pohromami bylo úplné zatmění Měsíce, k němuž došlo „*okolo svátku blahoslavené Anežky*“ a trvalo tři hodiny. Nápadné zatmění pochopitelně nemohlo oznamovat jen jedno neštěstí, takže směla dál pokračovala: „*Téhož roku hned po této povodni přišla jakási náhlá nákaza na všechny lidi a byl málokdo ve vsích a městech, kdo by neonemocněl.*“

A mohli bychom pokračovat ještě dlouho. Co stránka kroniky, to nějaké neštěstí...

* * *

Pět explozí

Důl Františka založil roku 1856 Heinrichův děd, ale složité geologické podmínky způsobily, že uvést jej do plného provozu se podařilo v devadesátých letech 19. století. V době katastrofy byla těžní jáma hluboká 333 metrů. O výměnu vzduchu v dole se starala větrní jáma vybavená ventilátorem s úctyhodným výkonem 2 600 krychlových metrů za minutu. Podzemí se tím ale nechalo spoutat jen zdánlivě a začalo sbírat síly ke krvavé odvetě.

Bylo odpoledne 14. června 1894, když pod zem sfáralo celkem 1 090 horníků a další desítky předáků a techniků na druhou směnu. Na dole Františka to bylo 398 lidí, na sousedním a s Františkou propojeném dole Jan Karel 185 lidí. V půl desáté večer došlo na čtvrtém patře dolu

v hloubce 300 metrů k silné explozi důlních plynů. Zabila téměř všechny, kdo na patře pracovali, přičemž zplodiny výbuchu vyrazily důlními jámami až na povrch. Tlaková vlna odhodila i poklop nad výdušnou jámou.

Okamžitě se rozezněly parní píšťaly svolávající lidi k záchranným pracím. Vrchní inženýr Jan Kohout zvýšil výkon větracího ventilátoru, zorganizoval záchranné čety a společně s nimi se vydal dolů. Obdobně se postupovalo i na dole Jan Karel, kde záchranné čety vedl horní rada Grey. Stejně jako na Příbramsku ani tady neměli žádnou speciální ochrannou techniku, jen šátek namočený v octu a převázaný přes ústa. Probíjeli se skrz trosky, hledali mrtvé a zraněné a po ošetření je připravovali k vytažení na povrch. Později se ukázalo, že první exploze na Františce zabila 129 horníků a v dole Jan Karel 46 mužů.

Proti všem očekáváním okolo desáté hodiny večerní zahřměl hlubinou druhý výbuch, který usmrtil dalších šedesát členů záchranných čet – těch, které šly na pomoc obětem první exploze. Inženýr Kohout přežil jen šťastnou náhodou, když se krátce před výbuchem ze štol vrátil pod jámu, aby žádal o posily. Ani tam ale nevyvázl bez zranění: tlaková vlna jím mrštila o stěnu a zbavila ho vědomí. Vzkřísili ho až po vytažení na povrch.

Přestože byl druhý výbuch slabší než první, dokázaly jeho zplodiny prorazit přes propojení štol do sousedních dolů Jan Karel a Hlubina, kde dál zabíjely. Konkrétně na prvním to byli čtyři lidé, na druhém šest. Na povrch se do této chvíle podařilo z obou dolů dostat jen 15 zraněných a 22 mrtvých.

Záchranné práce navzdory nebezpečí dál pokračovaly. Je skoro nemožné vcítit se do pocitů horníků, kteří věděli, že možná jdou na smrt, a přesto neváhali vydat se do pekla dole pro své kolegy a kamarády. Další tým záchranářů už sjížděl do podzemí, když si na povrchu všimli, že z výdušných jam začal vycházet černý dým. Varování dolů přišlo právě včas, aby lidé stačili vyfárat ještě předtím, než došlo druhého dne v sedm hodin ráno ke třetímu výbuchu.

Ale ani to nebyl konec: v hodinových intervalech plyn explodoval ještě dvakrát v sousedním dole Jan Karel, který byl s dolem Františka propojen, a hořící plyny tak měly snadnou cestu. V podzemí zůstala jen naprostá

spouští: hromady horniny mezi polámanou výdřevou a důlními vozíky, těla mrtvých nebo umírajících lidí a důlních koní. A nad tím se vznášel uhelný prach ve vzduchu prosyceném plynem, směs připravená se při nejmenší příležitosti proměnit v hřmící ohnivou kouli, která bude pokračovat ve svém smrtícím díle...

Pak už nebylo koho zachraňovat a požár zuřící v podzemí nepustil záchraňáře ani promrtvé. Ventilátory se zastavily a jámy byly uzavírány pískem a slínem. Jejich okolí se ponořilo do ponuré ticha. Dobový tisk popsal, jak pozůstalí mlčky obcházeli těla obětí, které se podařilo vynést na povrch, a hledali své blízké. Bilance byla děsivá: 235 mrtvých, z toho jeden inženýr a sedm dozorců. Zůstalo po nich 130 vdov a 197 sirotků. Dodnes je to druhé nejhorší důlní neštěstí na našem území hned po požáru v březohorských dolech.

Těžba v dolech Františka, Jan Karel a Hlubina musela být dočasně zastavena. Při jejím obnovování sfáral dolů společně s technickými pracovníky i hrabě Heinrich. Sice byly po katastrofě pravidelně odebírány a analyzovány vzorky důlních plynů, přesto to jistě nebyla jen pohodová exkurze s výkladem průvodce. Svědčí o tom mimo jiné smrt dvou důlních během zpřístupňování štol při dalším výbuchu metanu. Zdaleka nebyl poslední, následující exploze si ale nevyžádaly mrtvé.

Pohřeb vyproštěných obětí se konal na karvinském hřbitově 17. června. V pohřebním průvodu byl i hrabě Larisch. Novináři zaznamenali, že se nad hromadným hrobem vroucně modlil. Ale mnohem víc mrtvých stále ještě zůstávalo bez modlitby a v hlubším hrobě: v hořících šachtách pod 300 metry uhlí a hlušiny. Zbytky jejich těl byly vyprošťovány mnohem později při obnovování provozu v postižených dolech. V místě ohniska první exploze byla těla v takovém stavu, že mohla být identifikována jen podle prstýnků a dalších osobních předmětů. Poslední dva mrtví byli ze závalů vyproštěni až začátkem roku 1902.

Následovalo vyšetřování, které ale konkrétního viníka nenašlo: tehdejší bezpečnostní předpisy byly dodrženy, větrání probíhalo bez závad, nikomu nebylo co vytknout. Alespoň ne oficiálně. Nicméně vzápětí přišel o místo generálního ředitele horní rada René Grey. Také ing. Jan Kohout

brzy na to opustil Larischův podnik, ale spíš proto, že dostal místo ředitele u konkurence.

Přesto horníci nezemřeli zbytečně – tím spíš, že katastrofa dopadla i nato, co leželo majitelům na srdci nejvíc: na produkci a zisky. Začalo se proto víc dbát na vzdělání odborníků, na bezpečnost práce, metody větrání a další opatření. Nejen na Ostravsku, ale i jinde vybavili pracoviště dýchacími přístroji, jelikož se ukázalo, že většinu obětí nezahubila tlaková vlna, ale udusily se.

Země se třásla, pukal led

Třetí v pořadí počtu mrtvých je výbuch uhelného prachu v dole Nelson u Duchcova, který zahubil 142 lidí, mezi nimiž byla i jedna žena. Stejně jako na Ostravsku, i pod Krušnými horami bylo kdysi dávno jezero, mokřady a bažinné ekosystémy, v nichž se tvořilo uhlí. Jen se tak dělo o nějaký ten milion let později; jestli to chcete vědět přesně, bylo to v období miocénu před přibližně 17–23 miliony let. Proto měla těla rostlin na přeměnu v hořlavý kámen přibližně o 300 milionů let méně času a výsledkem nebylo uhlí černé, ale hnědé. Konkrétně se to projevilo na jeho kvalitě: hnědé uhlí má při spalování o něco nižší výhřevnost, zato je výsledkem hoření víc nepříjemných spalin. Lesy zničené oxidy síry po masivním využívání hnědé uhlí v tepelných elektrárnách nevybavených odsířovacím zařízením za minulého režimu by mohly vyprávět.

Překvapivě se hnědé uhlí v podkrušnohorské pánvi systematicky začalo těžit mnohem dřív než na Ostravsku. Výchozy uhelných slojí často byly přímo na povrchu nebo jen v nevelké hloubce a navíc kraj dlouhodobě trpěl nedostatkem palivového dřeva. Zachoval se dopis jáchymovského horního hejtmána Bohuslava Felixe Hasištejnského z Lobkovic, v němž roku 1550 žádal císařského místodržícího arcivévodu Ferdinanda, aby mu povolil vybudovat kamenouhelný důl. Měl být „velký a v této zemi dosud

nevídaný“, ale jiné prameny naznačují, že uhlí se tu těžilo přinejmenším o půldruhého století dřív.

Z dopisu pana Felixe také vyplývá, že kromě povrchové těžby se za uhlím šlo i šachticemi a šachtami. Ale velkoplošné povrchové doly zcela měnící tvář krajiny a pohlcující celá města byly až záležitostí takzvaného socialismu. Dnes se v mnoha těchto gigantických lomech netěží a jsou řízeně zaplavovány, takže se sem zase vrací velká jezera – jen v nich už nežijí krokodýli a podobná přitulná zvířátka jako ve třetihorách, nýbrž obyčejní okouni, kapři a štiky. Někomu to možná přijde líto, ale rekreanti na jezerních koupalištích s vodou, která je na naše poměry nevídaně čistá, toho většinou nelitují.

Stejně jako na Ostravsku, i tady dostala hlubinná těžba uhlí podobu velkovýroby v 19. století, kdy průmysl vyvolal zvýšenou poptávku a železnice umožnila snazší dopravu ke spotřebitelům a sama uhlí potřebovala. A také zde to tehdy důlní podnikatelé s bezpečností práce moc nepřeháněli, tudíž brzy došlo i na velké důlní katastrofy.